

- эстетикалык табитин курчутушат;
- мекенчилдик сезимдерин ойготушат;
- сабакка болгон кызыгуусун арттырышат;
- ыр жаратуу жөндөмдүүлүгүн ойготушат;
- ыр жазуунун техникасын өздөштүрүшөт;
- сөз менен иштөө чеберчилигин өркүндөтүшөт.

Мындан сырткары тил үйрөнүүчүлөр жогорудагы көнүгүүлөрдүн таасиринен улам сөзсүз түрдө акындын чыгармаларына кайрылып, мурда байкабай, көз жаздымда калтырган керектүү маалыматтарды кайрадан карап чыгууга умтулушат.

Колдонулган адабияттар:

1. Ибраев Э., Чыгармалар жыйнагынын он томдугу. – Б.: Бийиктик, 2013.
2. Кыргыз-Түрк «Манас» университетиндеги кыргыз тилин окутуунун жаңыча усул-ыкмалары: усулдук колдонмо. – Б.: 2006.
3. Кыргыз-Түрк «Манас» университетиндеги кыргыз тилин окутуунун жаңыча усул-ыкмалары-2: усулдук колдонмо. – Б.: - 2012.
4. Шамбаева Б.С., Кыргызча окуп, сүйлөшөлү. Б.:, 2006.
5. <https://www.azattyk.org>
6. <https://www.bbc.com>
7. <https://ky.wikipedia.org>

Рецензент: ф.и.к., доцент Т.К.Абдиев

УДК 81'33

DOI 10.33514/1694-7851-2020-2-75-78

Исмаилова З.А.

КР УИАнын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун ага илимий кызматкери

ЭМОТИВДҮҮ ТЕКСТТИН ПРАГМАТИКАСЫ

ПРАГМАТИКА ЭМОТИВНЫХ ТЕКСТОВ

PRAGMATICS OF EMOTIVE TEXTS

Аннотация: Макалада тексттеги эмотивдик маанилер, эмоционалдык реакция жана прагматика маселелери каралат.

Түйүндүү сөздөр: эмотивдик семантика, прагматикалык маани, эмоциялык реакция.

Аннотация: В статье рассматривается эмотивная значение текста, эмотивная реакция и особенности прагматики.

Ключевые слова: эмотивная семантика, прагматическое значение,, эмоциональная реакция.

Annotation: This article is considered emotion meanings, emotion reactions in texts and features of pragmatic.

Keywords: emotional semantics, pragmatic meaning, emotional reaction.

Азыр прагматика маселеси сүйлөмдүн пайда болушу, аны кабыл алуу, түзүү, анын “коё берүүчү механизмдери” башкача айтканда эмоция же адам фактору менен байланыштуу экендиги баарына белгилүү болуп калды. Прагматикалык натыйжа “түшүндүрүүчүнүн жагдайына” көз каранды экендигине шек жок. Иш жүзүндө ал - адресаттын өзү. Адресаттын фактору убакытта да, мейкиндикте да өзгөрүлүп турат. Бул тезиске жөнөкөй эле далил келтирсек болот, бир эле көркөм текст, бир эле убакытта ар башка адамдар тарабына ар башкача кабыл алынат. Бул турмуш тажрыйбасы, адресатты билгендик, эмоциялык индекс менен түшүндүрүлөт. Адресат факторунун бул параметрлерин эске албай, сүйлөшүү мамилесине ийгиликтүү таасир берүү мүмкүн эмес. Экинчи жагынан, конкреттүү адресаттын ушул параметрлерин билип алсак, ага сүйлөшүп жатканда таасир берүүдө көпкө жетишсек болот. Башкача айтканда, анын тиги же бул эмоциялык стимулга кандай мамиле кылаарын алдын ала билип алабыз. Сүйлөө актысынын концепцияларынын авторлорунун бири Дж. Серл сүйлөө актысын беш категорияга бөлгөн: репрезентативдер, директивалар, комиссивдер, экспрессивдер жана декларативдер. Ал сүйлөө актысынын экспрессивдик категориясы деп, сүйлөп жаткан адамдын бир нерсеге карата болгон психикалык абалын түшүнгөн, т.а. сүйлөө актысынын эмотивдүү болорун белгилеген. Эмотивдүү тексттин прагматикасы үчүн төмөндөгүдөй маанилүү учурлар бар,

Сөздүн эмоциялык акценти (биздин терминологияда сөздүн эмотивдик семантикасын түзгөн мазмунун жана коннотациясын, символикалык маанисин) маалымат жөнөтүүчүнүн эмоциялык ниетин, кабыл алуучунун ошол учурдагы эмоциялык көз карашын камтып, анын эмоциялык реакциясына өз таасирин тийгизет.[3: 38.].

Ошентип биз, көркөм чыгармалардагы эмотивдик тексттердин параметрлерин карап чыгып, эмотивдик семантика прагматикага окшошпойт деген жыйынтыкка кошулабыз.

Сөздүн эмотивдик семантикасы прагматиканын бир бөлүгү болуп эсептелет. Прагматика жалаң эле эмотивдик лексика жана эмотивдик текстте гана болбостон нейтралдуу тексттерде да болоору аныкталган, тилдин бардык функциялары прагмативдүү болушат, анткени алардын негизги максаты- кабыл алуучуга ар кандай таасирлерди берүүдө жатат.

Прагматикалык маани эмотивдик мааниге караганда кененирээк келет. Бир эле эмотивди, бир эле эмотивдик мааниде, бир эле кабыл алуучуга ар кандай жагдайда жибере берсе, ошол кабыл алуучуда ар кандай реакция пайда болот. Ал реакциялар жагдайы, мааниси бирдей болсо да айырмаланып турушат, бирок эмоциялык позициясы ар кандай болот.

Эмоциялык жагдайды, позицияны жана реакцияларды типтерге бөлүүгө болот, демек, эмоциялык прагматиканын процесстерин ар кандай деңгээлде моделдөөгө жана аны идеологиялык максатта пайдаланса болот. Эмоциялуулукту кошуп ар бир берилген баа жалаң эле жашоонун жагдайын чагылдырбастан, баа берилип жаткан субъектин дүйнөгө болгон көз карашын дагы көрсөтөт [2: 80.].

Биздин изилдөөбүздүн объектиси эмотивдик семантика болгондуктан, биз баарынан мурда прагматиканы эмотивдик сөздү туура тандап алууга тийишпиз.

Анткени эмоциялык реакция маалыматтын прагматикасынын жыйынтыгы катары, сөздү тандап алууга көз каранды. Ал, сүйлөп жаткан адам ушул сөздү кандай үн менен айтканына же башкача айтканда интонацияга да көз каранды болоорун билүү керек.

Сөздүн сөздүктөгү семантикасына каршы келе турган үн менен айтылган эмотив, тескери прагматикалык натыйжа берет:

-Жеймин! Жеймин! Сары ооз, сором! Сором сени, чычкан! (4: 370) . Мен сизди таза адам экен десе....(У.А) Сен азамат экенсин, өзүңдүн бетинди өзүң ачып бербедиңби! (Н.Б)

Эмоциялык реакция жагдайга да жараша болот: бир эле жолу өз оюн айтуу, бир эле адресаттан тескери эффект алышы мүмкүн.

Эмоциялык реакция, жаңы келген кошумча маалыматтын таасири алдында, ошол эле стимулга берген баасын өзгөртөт.

Мисал келтирсек:

Эр-Кулчур керээзин айтаарда алсыз болчу. Эми эбаккы өткөндү эстеп, чыйрала түштү. Дайым жанында турган чөйчөктөн суу ичти. Тилин ууртунда булгалады. Тынымча ойлоно калып керээзин улады. Корккон уландар селейип турушту....(4: 112.).

Эмоциялык реакциянын сапатына же башкача айтканда өз оюн айтуунун прагматикасына таасирин тийгизе турган фактор болуп, адресаттын позициясы саналат.

Оо, чөп көчүк , чөп көчүк бедди?! Муну эмнеге жылкыга жиберди, ие?! Оо, уул! Же бышыгың, же үйүңө барып, торпок миниң. Ат секиргенде ээрден болп түшүп калчу уул жылкы күзөтпөйдү!

Ыйлагысы келген бала жылкычы чоңдун кордоосун укканда кайра чыйралат. Азоого кайра минет. Эми ал ээрде чыйрак олтурат. Тизгинди кыска кармайт... (4: 133).

Эмоциялык реакция адресаттын жеке өзгөчөлүктөрүнө көз каранды экендигине биз жогоруда айтып кеткендер мисал боло алат.

Көпчүлүк учурда кемсинтүүнүн эмотивдик прагматикасынын психикалык таасири көпкө чейин созулат. Көптөгөн тексттерден, эмотивдин таасирлеринин эффектиси, андагы эмотивдин санына көз каранды эместиги байкалган. Бир эмотивдин эле күтүүсүздүгү, алдын ала билбестиги, башка ушуларга окшошторго караганда прагмативдүүрөк болот. Буга эки мисал келтирели:

Жебеси кайып кеткен Жаш-Тегин аябай ызалуу. Ал баарыдан да өзүнө таалим берген Эр-акенин алдында жебеси илбирстен жазып калганга ыйлагысы келди. Акбозду улам колтукка теминет. Өзү тияк-биякка элтеңдей карайт.”Сени.Се-ни...Эминеси көрүнсө да...Сени...

Ал ызаланат, арданат, кыжырданат. (4: 370).

О, иттики ...Мен анык аюу экемин...Чын жеңилбейбиз. Эч кимге эч качан! Мен Эр-Киши боломун! Жо-ок..боло албасмын..Уйкучумун. Кишинин ички сырын сезе албаймын.. (4: 322).

Текстте сөздүн эмотивдүү прагматикасын көрсөткөн аюумун, уйкучумун, “өзүнө ишенген” деген эпитеттер менен кошулуп Эр-Кишинин жүрөгүн сыздатты, ал мындай “мүнөздөмө” менен таптакыр макул эмес эле.

Тексттен көргөндөй, бул эмотив өтө прагмативдүү.

Демек, жыйынтыгында, сүйлөп жаткан адам өзүнүн сөзүн керектүү учурда күчтүү таасир бере турган сөздү койо тургандай кылып уюштурушу керек. Тийиштүү жагдайсыз сөз

таасир бербейт. Эмотивдүү сөздөрдү колдонобузбу же алардан качабызбы, баары бир алар кандай күчтүү эффект берерин эсте тутушубуз керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Булыгина Т.В. О границах и содержании прагматики// Изв.АН СССР.Сер. Лит.и яз.1981.Т.40,№4.
2. Гак В.Г. Прагматика,узус и грамматика речи// ИЯШ.1982.№5.
3. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описание. Волгоград,1983.
4. Т.Сыдыкбеков.Көк асаба // Фрунзе. Адабият. 1989.

Рецензент: ф.и.д., доцент К.Саматов

УДК 81'33

DOI 10.33514/1694-7851-2020-2-78-81

Исраилова Д. А.

КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун ага илимий кызматкери

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИН УЧУРДАГЫ АБАЛЫ

СТАТУС ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА

CURRENT STATUS OF THE STATE LANGUAGE

Аннотация: Бул макалада мамлекеттик тилдин учурдагы абалы жөнүндө сөз болот. Учурдагы тилди өнүктүрүүдөгү проблемалар жөнүндө айтылат.

Түйүндүү сөздөр: тил, улут, иш кагазы, идеология, эгемендүүлүк.

Аннотация: В данной статье будут описаны о текущем статусе государственного языка

Ключевые слова: язык, национальность, делопроизводства, идеология, независимость.

Annotation: This article will describe the current status of the state language.

Keywords: Language, nationality, paperwork, ideology, independence.

Мамлекеттик тил – мамлекетте иш кагаздарын жана сот ишгтерин алып барууда, жалпы билим берүүчү орто мектептерде, атайын орто жана жогорку окуу жайларында окутууну жүргүзүүдө бир өлкөдө милдеттүү колдонулуучу тил. Кыргыз ССРинин Жогорку Совети 1989-жылы 23-сентябрда “Кыргыз ССРинин мамлекеттик тили жөнүндө” мыйзам кабыл алып, кыргыз тилине мамлекеттик тил макамы берилген.

Мамлекеттик тил – улуттардын ортосундагы байланыш-катыштын, пикир алышуунун куралы, улуттун баа жеткис зор байлыгы. Кабыл алынган мыйзамды мамлекеттик денгээлде ишке ашырыш үчүн ар бир ишкана, мекемелер иш кагаздарын толугу менен мамлекеттик тилге өткөрүш керек. Бул жагынан 30 жыл мыйзам менен жашап келсек да, бир аз аксап